

Олексій Сабадуха

Відповідальність української еліти в процесі національного державотворення

У статті досліджено погляди класиків української соціально-політичної думки і сучасних дослідників щодо ролі еліти в процесі національного державотворення. Проаналізовано проблему відповідальності еліти за розбудову громадянського суспільства в Україні. Доведено, що національна еліта має відігравати провідну роль у розвитку суспільства.

The article examines the views of classical Ukrainian social and political thought and modern researchers on the role of elites in the process of creating of the national state. The responsibility of elite for the development of civil society in Ukraine is analyzed. It is proved that the national elite should play a leading role in the development of society.

За умов необхідності розбудови громадянського суспільства в Україні актуальним постає питання щодо суб'єкта, який має взяти на себе відповідальність за оновлення соціуму. Безумовно, усі суб'єкти соціального простору мають відповідати за розбудову громадянського суспільства. Проте, вважаємо, що саме національна еліта має виступити тією активною меншістю, яка спонукатиме громадян до соціальної творчості, до захисту своїх прав та свобод. Перш за все, еліта мусить взяти на себе відповідальність за пробудження національної, громадянської свідомості членів суспільства, організацію громадського волевиявлення, створити умови для діалогу громади з державою. Роль національної еліти в життєдіяльності суспільства досліджували такі українські науковці: І. Белебега, Д. Донцов, Н. Жукова, О. Забужко, П. Куліш, В. Липинський, В. Мазепа, Я. Стецько, І. Франко та інші.

Отже, метою статті є дослідити проблему відповідальності національної еліти за процес розбудови громадянського суспільства в Україні, що передбачає розв'язати такі завдання: 1) визначити зміст поняття «національна еліта»; 2) обґрунтувати, що основою відчуття відповідальності національної еліти є суспільний інтерес; 3) довести, що відповідальність національної еліти є одним із чинників розбудови громадянського суспільства.

Один із засновників українського націоналізму Д. Донцов розглядає суспільство як ієрархічну структуру [2, с. 250]. Сутність такого підходу полягає в тому, що всі люди в суспільстві об'єктивно різняться своїми здібностями й спонуканнями до діяльності, а тому відповідно утворюють певні ієрархічні верстви. Однак, цей поділ людей на верстви носить не соціально-класовий, а соціально-психологічний характер. Так, мислитель пише: «Цей поділ на «лицарів» і «свинопасів» серед народів, на аристократів, панів і плебеїв не є поділом класовим, соціальним, лише психологічним, типологічним» [2, с. 89].

Провідну верству в суспільстві Д. Донцов називає елітою і знову підкреслює, що «коли суспільство починає ділитися на маси й еліти, <...> це не поділ за соціальними, лише за людськими категоріями [2, с. 255]. Філософ зазначає, що кожна людина за своїми природними, соціально-психологічними здібностями належить до тієї чи іншої верстви, а якщо індивід за своїми здібностями не може належати до провідної верстви – еліти, він не має права претендувати на місце серед неї. Філософ спирається на ідею сродної праці Г. Сковороди й акцентує увагу, що кожна людина в суспільстві має займатися своєю справою, до якої у неї є здібності та поклик. Людина, що не здатна спонукатися суспільним інтересом і вирішувати загальнонаціональні справи, не має права керувати державою. Д. Донцов підкреслює, що призначення маси «в суспільності – одне, правлячої касті – інше. Кожна на своєму місці» [2, с. 251].

Науковець критикує демократію і вважає, що вибори правителя держави не можуть відбуватися із загальної маси індивідів, інтереси яких не виходять за межі безпосередніх бажань і власної вигоди. Так, він пише: «Помилка демократичної інтелігенції була в тім, що вона думала, що механічно можна набудувати <...> парламентарні будівлі, міністерські канцелярії, посадити в них <...> представників голоти <...> і думати, що під булавою цих людей, яких кругозір не виходив за межі вузького оводу їхніх буденних інтересів, держава почне жити, дихати...» [2, с. 307–308]. Спираючись на погляди Г. Сковороди, Д. Донцов робить висновок, що суспільство розвивається лише тоді, коли кожен займається сродною працею, до якої має здібності й інтерес [1, с. 251]. Варто зазначити, що погляди Г. Сковороди і Д. Донцова певною мірою повторюють аналогічні висновки Платона щодо ролі духовної аристократії в життєдіяльності держави [6, с. 120–125].

Наголошуючи на тому, що пріоритет у суспільстві має належати еліті, Д. Донцов виокремлює й аналізує основні її чесноти. Так, на його думку, вона мусить мати шляхетність, мудрість та мужність. Мислитель знову критикує демократів, які розуміли державу «досить механічно» [2, с. 305], лише як систему державних органів. Однак, на думку філософа, держава – це суспільний організм, якого «надихає життям окрема нематеріальна сила, яка кермує цілим життям держави і без якої організм суспільний <...> стає трупом» [2, с. 305]. Носієм цієї нематеріальної сили є національна еліта, сила якої полягає в здібностях до вирішення суспільних проблем, у шляхетності, мудрості та мужності.

Досліджуючи призначення національної еліти в суспільному житті, Д. Донцов доходить двох фундаментальних висновків. Перший полягає в тому, що вона мусить бути відповідальною за рівень розвитку народних мас: має формувати сильну націю з високим рівнем національної свідомості, виховувати в них здатність спонукатися, суспільним інтересом, а не егоїстичним мотивом вигоди. Так філософ підкреслює: «Населення мало представляти не суму мільйонів, не отару атомів, зі своїми дрібноегоїстичними партикулярними цілями і стремліннями. Воно мало творити окремий організм, націю, сильну назовні і всередині, зі своїми окремими ідеалами і волею, які стояли над партикулярними інтересами, забаганками і волею частин» [2, с. 454–455]. Другим фундаментальним твердженням є те, що національна еліта мусить бути відповідальною за те, щоб влада була ефективною, сильною та могутньою як у внутрішній політиці, так і в зовнішній [2, с. 484].

Отже, із роздумів Д. Донцова стає зрозуміло, що національна еліта має відповідати за рівень як свого інтелектуально-психологічного розвитку, так і за рівень розвитку народних мас, за здатність вирішувати нагальні суспільні проблеми й бути взірцем моральних якостей. Уважаємо, що погляди Д. Донцова на проблему відповідальності національної еліти та її призначення в житті

громади, є вкрай актуальними для сучасного українського суспільства.

Український історик та державний діяч В. Липинський досліджує сутнісні ознаки національної еліти, яку називає «національною аристократією» [4, с. 131], але підкреслює, що цей термін означає не родову належність до аристократів, а певний рівень здібностей людини, яка взагалі за своїм соціальним походженням може бути далеко від аристократії. За визначенням науковця, національна аристократія – це найкращі індивіди в конкретний історичний період певної нації, які за своїми здібностями здатні керувати і керують країною, є правителями та керманічами нації, вирішують її нагальні проблеми [4, с. 131]. Їхнє покликання полягає в тому, щоб бути на чолі нації, керувати нею, вести за собою громаду й продукувати моральні, культурні та політичні цінності.

Однак, з іншого боку, мислитель зауважує, що сам факт керування державою не робить з людини національного аристократа. Він наводить декілька яскравих історичних прикладів, коли певний діяч чи політична партія були при владі, керували державою, однак їх не можна назвати національною аристократією. За В. Липинським, щоб стати дійсно національним аристократом – елітою суспільства – треба побороти у собі егоцентричний мотив вигоди і почати спонукатися національною справою. Мислитель вважає, що в суспільстві завжди існує боротьба, протистояння егоїстичної вигоди й загальної справи. Таку боротьбу В. Липинський називає деструктивним процесом [4, с. 132]. У разі, коли перемагає ідея загальної справи, зміцнюється національна аристократія і розвивається суспільство. «І коли <...> ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішається в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тієї чи іншої аристократії і слідом за тим дальше життя та розвиток нації» [4, с. 132].

Дійсно, спільний інтерес, відчуття єдності з громадою, нацією зумовлює і відчуття відповідальності перед суспільством. Навпаки, коли в представників влади переважають егоїстичні мотиви вигоди, орієнтація на власне збагачення й нехтування інтересами громади, суспільство деградує, а керівників і державних посадовців не можна назвати національною аристократією. «Коли ж беруть верх індивідуальні, егоїстичні інтереси одиниць чи певних ґруп одиниць і коли ні одна з тих ґруп не в силі в той чи інший спосіб об'єднати націю, тобто стати національною аристократією, ми бачимо занепад нації, іноді її повну руїну і смерть» [4, с. 132]. В. Липинський доходить філософського висновку, що боротьба між егоцентричними мотивами і спільним інтересом завжди існує в історії усіх націй.

Національна аристократія, за В. Липинським, має відповідати за збереження в суспільстві загального інтересу, за те, щоб передати майбутнім керманічам дух спонукання інтересом громади, зберегти засади відтворення майбутньої національної аристократії. Так само, на думку В. Липинського, національна аристократія має бути відповідальною за економічне зростання, за «матеріальний розвиток нації» [4, с. 135]. До того ж, на його думку, матеріальний розвиток має випереджати політичний, і коли чинна національна аристократія вже стає не здатною сприяти такому розвитку й опанувати матеріально-технічні досягнення, мусить прийти нова національна аристократія. Достатній матеріальний розвиток нації потрібен для того, щоб вижити в сучасному світі. «Національна аристократія мусить так об'єднувати і так організувати свою націю, щоб під її проводом нація

мала якнайкращі матеріальні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за існування» [4, с. 136].

Збереження моральних цінностей – це те, за що так само має відповідати національна аристократія. На думку В. Липинського, будь-які дії аристократії мають відповідати нормам моралі, за якими живе громада [4, с. 137]. Коли національна еліта буде нести відповідальність за збереження моралі у суспільстві, сама буде діяти відповідно до законів і моралі, водночас буде зростати і її «моральний авторитет» [4, с. 137]. Наведені роздуми В. Липинського актуальні й сьогодні. Він проводить органічний зв'язок між мораллю і політикою, проте як сучасний політикун його ігнорує. У цілому В. Липинський висновує, що без матеріальної сили і без морального авторитету не може бути національної аристократії, а без провідників нації не може бути й самої нації. Утім, мислитель не зумів установити пріоритет між матеріальними і духовними складниками буття нації.

Підсумовуючи філософські погляди Д. Донцова й В. Липинського на проблему відповідальності національної еліти та її призначення в житті суспільства, варто підкреслити, що, по-перше, витоки їхніх поглядів знаходяться в праці Платона «Держава». По-друге, на їхню думку, основними сутнісними ознаками аристократії є спільний інтерес як спонукання до діяльності та здібності до розв'язання суспільних проблем. Фундаментальним досягненням Д. Донцова є обґрунтування того, що належність людини до еліти зумовлена не соціальним статусом чи родовою ознакою, а рівнем духовного розвитку. Суттєвий внесок В. Липинського полягає в тому, що національна еліта має спонукатися спільним інтересом, інтересом цілого, нації. Лише за такої умови соціум розвивається. Саме спільний інтерес як спонукання до життєдіяльності зумовлює відчуття відповідальності. Уважаємо, що зазначені роздуми українських мислителів заклали підвалини для подальшого аналізу сучасними філософами і науковцями проблеми відповідальності української еліти та її ролі в державотворчій діяльності.

Український філософ В. Мазепа, досліджуючи проблему взаємовідносин еліти і народних мас у творчості І. Франка, доводить, що видатний поет і філософ порушує проблему «персональної відповідальності» народного провідника перед народом за запропоновану програму державної діяльності і за ті засоби, які він застосує для того, щоб привести народ до бажаної мети [5, с. 109]. Варто погодитись із наведеною думкою, адже українська еліта мусить бути відповідальною за обраний шлях національного державотворення та процес його реалізації. Зрозуміло, чим були викликані ці роздуми В. Мазепа, адже сучасна українська еліта не відповідає своєму призначенню, а міркування філософа залишаються актуальними й сьогодні.

Сучасна українська дослідниця Н. Жукова доходить висновку, що національна еліта – це перш за все духовна, творча, наукова верства, яка відрізняється гуманізмом, освіченістю та професійністю [3, с. 38, 46]. Дослідниця відстоює позицію ціннісного підходу в розумінні еліти (найкращі люди, що відрізняються здібностями і спонукуються суспільним інтересом) і критично ставить до структурино-функційного розуміння еліти як сукупності керівників держави.

Сучасний український дослідник І. Белебега успадковує філософські погляди Д. Донцова і В. Липинського і зазначає, що соціальний статус не означає причетності людини до еліти. Так, він пише, що часто елітою називають політиків, бізнесменів, чиновників, хоча ці групи людей не мають жодного стосунку до еліти як такої [1, с. 500]. Натомість, він

так визначає поняття «еліта»: «Еліта в людському середовищі характеризується як клас чи група людей, які проявили себе в патріотичному служінні своїй нації не за гроші, не за нагороди, не за кар'єру, а винятково за жертвним покликком сумління, щоб урятувати чи допомогти своїм одноплемінникам» [6, с. 500]. Погоджуючись із таким визначенням, підкреслимо, що воно є вкрай актуальним для розуміння змісту поняття «еліта» для сучасної політичної реальності.

Продовжуючи власні роздуми, І. Белебеха характеризує еліту як складну структуру, що утворена з певних груп особистостей, які є у всіх прошарках суспільства [1, с. 501]. Уважаємо, що зазначений підхід є конструктивним для філософського розуміння поняття «еліта». Розвиваючи власний підхід, дослідник конкретизує, що в цій структурі можна виділити певні рівні розвитку еліти відповідно до складності проблем, які вона вирішує. Так, перша група – це супереліта, яка має і всеукраїнський, і світовий авторитет. Уважаємо, що представники такої еліти вирішують проблеми й завдання, що стосуються планетарного масштабу. Другу групу складають представники еліти вищого класу, які мають всеукраїнський авторитет. Розв'язання професійних, суспільних проблем відбувається в межах країни. Третя група, на думку науковця, це еліта середнього класу. Вони мають регіональний авторитет і, відповідно, розв'язують суспільно-значущі завдання в межах певного регіону. Остання група – це народна (регіональна) еліта, яка має міський чи сільський авторитет [1, с. 501].

Досліджуючи роль та значення еліти в життєдіяльності суспільства, І. Белебеха зазначає, що в сучасній Україні, за роки її незалежності, не сформувалося справжньої української еліти. «За 21 рік українська еліта не сформувалася. <...> Українська еліта сучасного формату (1991–2012), втратила дециду своїх чеснот порівняно з класичними взірцями» [1, с. 499]. Отже, основна вада чинної української еліти полягає у відсутності чіткої національної позиції.

Проте, І. Белебеха наголошує, що хоча й на сьогодні відсутня справжня, національна свідомість українська еліта, то це не означає, що в нас її немає зовсім. Цікавою є думка науковця про те, що «еліта не буває колишньою», вона є завжди сучасною і служить Україні, адже ніхто не може сказати, що Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Д. Донцов, В. Липинський та В. Стус перестали бути чинною українською елітою [1, с. 501]. Результати їхньої праці є великим культурним надбанням нації, яким ми можемо зараз пишатися і використовувати для відродження українського духу, виховання молодих поколінь.

Українська еліта, на думку І. Белебехи, «покликана керувати державою, суспільством, і лише за цих умов національними стануть як держава, так і суспільство» [1, с. 503]. Отже, еліта не має цуратися владних органів,

навіпаки, вона мусить намагатися посісти там гідне місце і бути відповідальною за те, щоб мати змогу впливати на життя країни, державотворчі процеси. Сучасна українська еліта має бути відповідальною за відродження української нації. «Націю треба повернути у свій природний стан – збагаченою добротою, чесністю, відданістю своїм споконвічним традиціям і законам, духовно сильною, морально чистою. Це наш святий обов'язок як перед Богом, так і перед нинішніми та майбутніми українцями» [1, с. 504].

Українська еліта має бути відповідальна за розбудову громадянського суспільства в Україні. Її діяльність мусить спонукати громадян до активних дій, захисту своїх прав та свобод перед державою. З цього приводу І. Белебеха зазначає: «Українська еліта зобов'язана вести націю до високої самоорганізації. Саме еліта покликана «запліднити» <...> національну людність таким світобаченням, щоб кожна людина відчула себе державотворцем, <...> наповнилася почуттям відповідальності за долю нації...» [1, с. 504]. Так само сучасна українська еліта мусить бути відповідальною за виховання молодого покоління, з якого має бути сформована майбутня українська еліта. Так, І. Белебеха пише: «Вихованням української еліти має займатися сама українська еліта. Більше нікому цією важливою справою займатися» [1, с. 506]. Виховати високоморальну людину, яка спонукається інтересом нації і здатна розв'язувати суспільні проблеми, може лише людина, яка сама є взірцем такої поведінки.

Проаналізувавши філософські погляди українських мислителів щодо призначення української еліти висноуємо, що вона має нести відповідальність за те, щоб у суспільстві зберігався дух інтересу цілого, нації, а не переважали егоцентричні мотиви вигоди; за плекання в собі таких рис, як шляхетність, мудрість, мужність; за виховання національної свідомості в інших суб'єктів соціального простору; за ефективність функціонування влади як у внутрішній політиці, так і в зовнішній; за економічний рівень розвитку суспільства; за розбудову громадянського суспільства в Україні; за виховання майбутніх поколінь української еліти, передавання свого досвіду та національного духу.

1. Белебеха І. Національне прозріння українців / І. Белебеха. – Х.: ФОРМ Здоровий Я. А., 2012. – 580 с. 2. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій; Дух нашої давнини / Д. Донцов. – К.: МАУП, 2005. – 568 с. 3. Жукова Н. А. Елітарність як компонент культуротворення: досвід некласичної естетики / Н. А. Жукова. – К.: ПАРАПАН, 2010. – 244 с. 4. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії / В'ячеслав Липинський; Ярослав Пеленський (ред.) НАН України; Ін-т східноєвропейських досліджень. – К.: Філадельфія, 1995. – Т. 6. кн. 1: Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму: твори. – 471 с. 5. Мазепа В. Еліта та народні маси у соціальній філософії Івана Франка / В. Мазепа // Філософська думка, 2001. – № 6. – С. 97–122. 6. Платон. Держава. Пер. з давньогрецького. Д. Коваль / Платон. – К.: Основи, 2005. – 355 с.

Юлія Серова

Соціальна міфотворчість як атрибут функціонування еліти

У статті розглядається соціальна міфотворчість як атрибут функціонування еліти. З'ясовуються умови, що сприяють активізації соціальної міфотворчості. При цьому констатується, що особливого статусу соціальна міфологія набуває у зв'язку з прискоренням науково-технічного прогресу, зростанням ролі інформаційних процесів, кардинальними змінами способу життя.

Creation of social myths as an attribute of elite's functioning is examined. The conditions promoting it are defined. It is also considered, that social mythology became a special status with the acceleration of scientific and technical progress and with the increasing of the role of information's processes as well as the cardinal changes in the way of life.